L'OBSERVATORI FABRA
UNA TALAIA SECULAR

Un text de **CRISTINA JUNYENT**

Des de fa 120 anys, un element destacat de la silueta de Barcelona és l'Observatori Fabra, enclavat a la serra de Collserola. Pertany a l'ara Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona (RACAB). Poc imaginaven els il·lustrats que fa 260 anys van crear la institució precursora, que, amb una cúpula, els seus continuadors alterarien la fesomia de la ciutat. Tanmateix, quina importància té el Fabra per a la ciutat?

La vocació per formar-se en les ciències i les tècniques del moment va impulsar metges, escrivans, apotecaris i batxillers en lleis el gener del 1764 a crear la Conferència Fisicomatemàtica Experimental, perquè van començar les activitats amb cursos d'aquesta disciplina. Poc després havien admès els principals científics catalans i es va desplegar l'ensenyament de ciències. Sis anys més tard el nom es va ampliar a Reial Acadèmia de Ciències Naturals i Arts; les «arts» al·ludien a la fabricació d'enginys i instruments. Des de l'inici, l'activitat dels membres de l'Acadèmia tenia projecció internacional. A la fi del segle XVIII, quan els acadèmics francesos postrevolucionaris volien definir el metre com a mesura universal, l'Acadèmia va participar en l'estima de l'arc de meridià entre Dunkerque i Barcelona: els acadèmics Salvà i Campillo, Santponç i Martí i Franquès van acompanyar Delambre i Méchain.

A finals del segle XIX, amb el ferrocarril i el ràpid desenvolupament industrial, era crucial sincronitzar horaris. La façana de la RACAB a la Rambla 115 marca l'hora oficial des que l'Ajuntament la va decretar el 1891. L'encarregat va ser Eduard Fontserè i Riba, que des del 1904 determinava el migdia des d'una cúpula meridiana dalt l'edifici nou. Seguidament la duia als rellotges de l'Ajuntament, de la catedral, de mercats i a altres barris; l'encàrrec va durar fins que el 1924 van començar els senyals radiofònics. La segona cúpula era per a l'estudi astronòmic; però, quan van concloure les obres el 1894, la ubicació ja no era adequada: s'havia il·luminat la Rambla. Calia un observatori fora del nucli urbà.

Després d'una dècada de brega, l'abril de 1904 va ser inaugurat l'Observatori Fabra, que havia estat construït per Josep Domènech i Estapà, que també havia remodelat el nou —i actual— edifici de la Rambla. Alhora, era l'arquitecte institucional: va firmar el Palau de Justícia, l'Hospital Clínic i la seu de Catalana de Gas del Portal de l'Àngel. Atès que l'objectiu era un centre científic ampli, des del principi es van fundar dues seccions, l'Astronòmica i la Meteorològica i Sísmica. El primer projecte va ser coordinat per Fontserè; però la idea es va frustrar, perquè els propietaris del cim s'havien compromès a construir un temple expiatori. El 1900, el nou acadèmic Josep Comas i Solà es va fer càrrec de la secció d'Astronomia; de manera que quan el 1901 Camil Fabra va anunciar la donació, Comas va ser nomenat responsable de la construcció a un cim secundari de Collserola, prop del Tibidabo.

Comas tenia també un observatori a casa seva, Vil·la Urània —avui centre especialitzat en programació de ciència—. Amb dos telescopis de diferents característiques comprovava detalls, i amb la seva activitat va arribar a descobrir onze asteroides, dos cometes i estrelles variables, tot un rècord encara ara. Però la seva remarca més destacada va ser detectar l'enfosquiment del contorn de Tità i deduir que el satèl·lit havia de tenir atmosfera. Tot i que la publicació del 1907 va generar escepticisme, dècades més tard es va confirmar.

Tal com va passar a la Rambla, avui la llum de la ciutat emmascara bones observacions astronòmiques. Per aquesta raó, la RACAB té una delegació al Montsec, el lloc més adequat de Catalunya, segons Joan Oró. Tanmateix, el telescopi del Fabra és l'instrument científic en ús més important de Catalunya; participa en el seguiment de meteorits que s'acosten a la Terra.

Fontserè havia entrat en contacte amb l'Acadèmia el 1893, com a responsable dels observatoris; però no va ingressar com a acadèmic fins al 1909. Tot i que el seu primer interès era l'astronomia, com que Comas havia

L'Observatori Fabra en una foto de principis del segle passat. © Arxiu Observatori Fabra

cobert aquest camp, va assumir el Servei de Meteorologia i Sísmica. La sèrie de registres meteorològics completa des del 1914 és una de les més llargues del món, si no la que ho és més. Si se sumen la que des de 1848 i durant 26 anys Josep Presas va enregistrar, i la de Salvà d'entre 1780 i 1824 feta des de casa seva al carrer de Petritxol, Barcelona disposa d'una rica informació per valorar el canvi climàtic. Les iniciatives de Fontserè van ser espectaculars: el 1919 va ser nomenat director del Servei Meteorològic de Catalunya, i va renovar la meteorologia a l'Espanya republicana —abans en mans militars— amb una xarxa de voluntaris similar a l'estructurada a la Granja Agrícola Experimental de la Diputació. Fins que va perdre la guerra.

L'equip de sismologia va entrar en funcionament dos anys més tard de la inauguració del Fabra; els equips no es venien de sèrie, calia fer-los. El primer sisme important enregistrat va ser el de 1906 que va destruir San Francisco, si bé el seu objectiu són els sismes locals. Tanmateix, els sismògrafs detecten el funicular al Parc del Tibidabo i els gols del Barça quan juga a casa.

El Fabra és un dels observatoris més antics del món que segueixen actius. El 2014, l'European Physical Society (EPS) el va distingir com a Historic Site pel descobriment de l'atmosfera de Tità —entre altres fites astronòmiques— i per les sèries centenàries —meteorològica i sísmica—. Va ser el primer centre d'Espanya que va rebre la distinció. Com a centre de referència, també ha rebut la Placa Narcís Monturiol, la Medalla d'Or de la Ciutat, i ha estat declarat Bé Cultural d'Interès Nacional. D'interès en té molt també per als ciutadans.

D'ençà de la posada en funcionament, Comas rebia estudiants i grups populars —de fet, el seu funeral va col·lapsar Barcelona el desembre del 1937—. Encara s'hi fan activitats de divulgació: cursos d'astronomia, de sismologia i de meteorologia; visites i sopars d'estiu. I observacions. Des del Fabra, els visitants poden copsar l'encís de la Lluna, dels satèl·lits de Júpiter, dels anells de Saturn o d'estrelles dobles. En abaixar la mirada, contemplen una extraordinària perspectiva de la ciutat. I alguns matins clars d'hivern s'albira Mallorca.